FAN VA TA’LIM YANGILIKLARI
ILMIY-METODIK JURNAL
ISSN 3093-8694 ◆ saen.uz
2026-yil
11(1)-son

UDK: 159.922.7:37.015.3

Usmonova Shoira Siddiqovna,
Andijon davlat universiteti “Psixologiya va pedagogika” kafedrasi katta o‘qituvchisi

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O‘QUVCHILARDA O‘QUV MOTIVATSIYASI SHAKLLANISHINING ETNOPSIXOLOGIK VA IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda o‘quv motivatsiyasining shakllanishiga ta’sir etuvchi etnopsixologik va ijtimoiy-psixologik omillar nazariy jihatdan tahlil qilingan. O‘quv motivatsiyasi bolaning individual qiziqishi yoki yuqori baho olishga intilishi bilangina cheklanmay, oilaviy tarbiya uslubi, milliy qadriyatlar, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlar, tengdoshlar bilan hamkorlik, sinfdagi psixologik muhit hamda bolaning o‘z imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchi bilan uzviy bog‘liq murakkab psixologik jarayon sifatida yoritilgan. Shuningdek, o‘quv motivatsiyasining shakllanish mexanizmlari o‘zini o‘zi belgilash nazariyasi, ijtimoiy-kognitiv yondashuv va madaniy-tarixiy qarashlar asosida qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida o‘quv motivatsiyasini rivojlantirishda oila, maktab va ijtimoiy-madaniy muhitning o‘zaro hamkorligi muhim ahamiyatga ega ekanligi asoslangan.

Kalit so‘zlar: o‘quv motivatsiyasi, kichik maktab yoshi, etnopsixologiya, ijtimoiy-psixologik omillar, milliy qadriyatlar, oilaviy tarbiya, maktab muhiti, ichki motivatsiya, o‘quv faoliyati, madaniy muhit.

ЭТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. В статье теоретически анализируются этнопсихологические и социально-психологические факторы, влияющие на формирование учебной мотивации у младших школьников. Учебная мотивация рассматривается не только как индивидуальный интерес ребёнка или стремление к получению высоких оценок, но и как сложный психологический процесс, связанный с семейным воспитанием, национальными ценностями, взаимоотношениями между учителем и учеником, сотрудничеством со сверстниками, психологическим климатом в классе и уверенностью ребёнка в собственных возможностях. Механизмы формирования учебной мотивации анализируются на основе теории самодетерминации, социально-когнитивного и культурно-исторического подходов. Обосновывается значение взаимодействия семьи, школы и социокультурной среды в развитии устойчивой учебной мотивации младших школьников.

Ключевые слова: учебная мотивация, младший школьный возраст, этнопсихология, социально-психологические факторы, национальные ценности, семейное воспитание, школьная среда, внутренняя мотивация, учебная деятельность, культурная среда.

ETHNOPSYCHOLOGICAL AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE FORMATION OF LEARNING MOTIVATION AMONG PRIMARY SCHOOL CHILDREN

Abstract. This article theoretically examines the ethnopsychological and socio-psychological factors influencing the formation of learning motivation among primary school children. Learning motivation is considered not merely as a child's individual interest or desire to achieve high grades, but as a complex psychological process associated with family upbringing, national values, teacher–student relationships, peer cooperation, classroom psychological climate, and children's confidence in their own abilities. The mechanisms underlying the formation of learning motivation are analyzed through the perspectives of self-determination theory, the social cognitive approach, and the cultural-historical perspective. The study substantiates the importance of interaction between the family, school, and sociocultural environment in developing sustainable learning motivation among primary school children.

Keywords: learning motivation, primary school age, ethnopsychology, socio-psychological factors, national values, family upbringing, school environment, intrinsic motivation, learning activity, cultural environment.

KIRISH

Ta'lim jarayonining samaradorligi o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish darajasi bilangina emas, balki ularning o'qishga bo'lgan munosabati, ta'lim faoliyatiga kirishish sabablari va qiyinchiliklarni yengib o'tishga tayyorligi bilan ham belgilanadi. Shu jihatdan o'quv motivatsiyasi pedagogik psixologiyaning muhim muammolaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, kichik maktab yoshi bolaning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida alohida ahamiyatga ega bo'lgan davr bo'lib, bu bosqichda o'quv faoliyati yetakchi faoliyat sifatida shakllanadi, o'zini baholash, muvaffaqiyatga intilish va ijtimoiy munosabatlar tizimi rivojlanadi.

Bolaning maktab hayotiga kirib kelishi uning ijtimoiy mavqei va kundalik faoliyatida muayyan o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. U oiladagi odatiy munosabatlardan tashqari, o'quvchi sifatidagi yangi majburiyatlar, talablar va ijtimoiy kutishlarga moslashishi kerak bo'ladi. Ushbu jarayonda o'qishga bo'lgan qiziqishning shakllanishi, bilim olishga intilish va mustaqil faoliyat ko'rsatish ko'nikmalari muhim ahamiyat kasb etadi. Agar bola o'quv faoliyatining mazmunini anglab, unda o'z imkoniyatlarini namoyon qilish imkoniga ega bo'lsa, motivatsiya nisbatan barqaror shakllanadi. Aksincha, o'qish faqat baho olish, jazodan qochish yoki kattalar talabini bajarish bilan cheklansa, uning ichki motivatsion asoslari zaiflashishi mumkin.

O'quv motivatsiyasining shakllanishida etnopsixologik omillar ham muhim o'rin tutadi. Bunday omillar qatoriga oilada qaror topgan tarbiya an'analari, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, avlodlararo munosabatlar, muloqot madaniyati, til va kundalik ijtimoiy tajribalar kiradi. Mazkur xususiyatlar bolaning bilim olishga, mehnatga, mas'uliyatga va ijtimoiy munosabatlarga bo'lgan qarashlarini shakllantirishda muayyan rol o'ynaydi. Biroq etnopsixologik xususiyatlarni barcha

bolalarga bir xil xos bo‘lgan o‘zgarmas belgilar sifatida talqin qilish to‘g‘ri emas. Chunki madaniy tajriba oilaviy tarbiya, ijtimoiy-iqtisodiy sharoit, yashash muhiti va bolaning individual xususiyatlari bilan uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi.

Ijtimoiy-psixologik omillar esa bolaning oila, maktab va tengdoshlar jamoasidagi munosabatlari orqali o‘quv motivatsiyasiga ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchining o‘zini sinf jamoasining muhim a’zosi sifatida his qilishi, o‘qituvchidan qo‘llab-quvvatlash olishi, savol berish va xato qilishdan qo‘rqmasligi uning ta’lim jarayonidagi faolligini oshiradi. Aksincha, doimiy tanqid, kamsitish, o‘quvchilarni o‘zaro taqqoslash va ortiqcha nazorat bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasaytirishi hamda o‘qishga nisbatan salbiy munosabatni shakllantirishi mumkin.

Mazkur maqolaning maqsadi kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda o‘quv motivatsiyasi shakllanishiga ta’sir etuvchi etnopsixologik va ijtimoiy-psixologik omillarni nazariy jihatdan tizimlashtirish, ularning o‘zaro aloqadorlik mexanizmlarini ochib berish hamda ta’lim amaliyotida foydalanish mumkin bo‘lgan ilmiy-amaliy tavsiyalarni asoslashdan iborat.

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

O‘quv motivatsiyasini o‘rganishda xorijiy psixologiya fanida shakllangan bir qator nazariy yondashuvlar muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, A. Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi, E.L. Deci va R.M. Ryanning o‘zini o‘zi belgilash nazariyasi, L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy konsepsiyasi hamda U. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi o‘quv motivatsiyasini shaxs va ijtimoiy muhitning o‘zaro ta’siri natijasi sifatida tushuntirish imkonini beradi.

A. Bandura tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy-kognitiv nazariyada shaxsning o‘z-o‘ziga samaradorlik hissi muhim tushuncha sifatida qaraladi. O‘z-o‘ziga samaradorlik bolaning muayyan topshiriqni muvaffaqiyatli bajara olishiga bo‘lgan ishonchini anglatadi. Ushbu ishonch o‘quvchining faoliyatni boshlashi, qiyinchiliklarga bardosh berishi va muvaffaqiyatsizlikdan keyin qayta urinib ko‘rishida namoyon bo‘ladi [1]. Demak, o‘qituvchining bolaga topshiriqni mustaqil bajarish imkoniyatini yaratishi va uning kichik yutuqlarini e’tirof etishi motivatsiyaning rivojlanishiga xizmat qiladi.

E.L. Deci va R.M. Ryan tomonidan ishlab chiqilgan o‘zini o‘zi belgilash nazariyasida inson motivatsiyasining shakllanishi uchta asosiy psixologik ehtiyoj — avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik bilan izohlanadi. Avtonomiya bolaning o‘z faoliyatida muayyan tanlov imkoniyatiga ega bo‘lishini, kompetentlik topshiriqlarni bajara olishiga ishonchini, ijtimoiy aloqadorlik esa o‘zini boshqalar tomonidan qabul qilingan va qo‘llab-quvvatlangan deb his etishini anglatadi [3]. Ushbu ehtiyojlarning ta’lim jarayonida qo‘llab-quvvatlanishi ichki motivatsiyaning rivojlanishiga yordam beradi. Ryan va Deci tashqi motivatsiyaning ham turli darajalarini farqlab, tashqi talablarning bola tomonidan anglanishi va ichkilashtirilishi mumkinligini ko‘rsatganlar [6].

L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy yondashuvida bolaning psixik rivojlanishi ijtimoiy munosabatlar, til va madaniy vositalar bilan chambarchas bog‘liq holda izohlanadi. Uning qarashlariga ko‘ra, bola bilim va ko‘nikmalarni dastlab kattalar hamda tengdoshlari bilan hamkorlikdagi faoliyat orqali o‘zlashtiradi, keyinchalik esa bu tajribani mustaqil faoliyatiga tatbiq etadi [7]. Mazkur yondashuv o‘quv motivatsiyasining shakllanishida oilaviy muhit, o‘qituvchi bilan muloqot va tengdoshlar hamkorligining ahamiyatini tushuntirishga imkon beradi.

U. Bronfenbrennerning ekologik rivojlanish nazariyasida bola rivojlanishi bir-biri bilan bog‘langan ijtimoiy muhit tizimlari doirasida tahlil qilinadi. Oila, maktab, tengdoshlar jamoasi va kengroq ijtimoiy-madaniy muhit bolaning rivojlanishiga bevosita yoki bilvosita ta’sir ko‘rsatadi [2]. Ushbu qarash o‘quv motivatsiyasini faqat individual psixologik xususiyatlar bilan izohlash yetarli emasligini, uni shakllantiruvchi muhitlarni ham hisobga olish lozimligini ko‘rsatadi.

D. Hickey tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi faol ishtiroki va ijtimoiy-madaniy muhit o‘rtasidagi munosabatlar yoritilgan. Muallif o‘quvchilarning ta’lim faoliyatiga jalb etilishida ularning ijtimoiy hamkorligi, o‘quv jarayonida o‘z o‘rnini topishi va mazmunli faoliyatda ishtirok etishi muhimligini ta’kidlaydi [5]. N.S. Denisenkova tadqiqotlarida esa birinchi sinf o‘quvchilarining o‘quv motivatsiyasi turli ta’lim muhitlarida o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘lishi tahlil qilingan [4].

Mazkur ilmiy qarashlarni qiyosiy o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, o‘quv motivatsiyasi individual qiziqish, o‘z imkoniyatlariga ishonch, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va madaniy tajribaning o‘zaro ta’siri asosida shakllanadi. Shu sababli kichik maktab yoshidagi bolalarda motivatsiyani rivojlantirishda psixologik, oilaviy, etnomadaniy va pedagogik omillarni yagona tizim sifatida o‘rganish zarur.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda o‘quv motivatsiyasining shakllanishiga ta’sir etuvchi etnopsixologik va ijtimoiy-psixologik omillarni o‘rganishga yo‘naltirildi. Tadqiqotning metodologik asosini L.S. Vigotskiyning madaniy-tarixiy yondashuvi, A. Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasi, E.L. Deci va R.M. Ryanning o‘zini o‘zi belgilash nazariyasi hamda U. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar konsepsiyasi tashkil etdi.

Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy tahlil, tasniflash va konseptual umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Ilmiy manbalarni tahlil qilish orqali o‘quv motivatsiyasining psixologik mazmuni, uning rivojlanish xususiyatlari va ijtimoiy-madaniy muhit bilan aloqador jihatlari o‘rganildi. Qiyosiy tahlil yordamida mavjud nazariy yondashuvlarning umumiy va farqli xususiyatlari aniqlanib, ularning kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar motivatsiyasini tushuntirishdagi imkoniyatlari baholandi.

Tahlil jarayonida o‘quv motivatsiyasiga ta’sir etuvchi omillar to‘rtta asosiy guruhga ajratildi: individual-psixologik, oilaviy-etnomadaniy, sinfiy-ijtimoiy va institutsional-pedagogik omillar. Individual-psixologik omillarga bolaning qiziqishi, o‘ziga ishonchi, muvaffaqiyatga intilishi va mustaqil faoliyat ko‘rsatish ehtiyoji kiritildi. Oilaviy-etnomadaniy omillar oiladagi tarbiya uslubi, milliy qadriyatlar, til, oilaviy an’analar va avlodlararo munosabatlarni qamrab oldi. Sinfiy-ijtimoiy omillar o‘qituvchi va o‘quvchi munosabatlari, tengdoshlar bilan hamkorlik hamda psixologik xavfsizlik bilan bog‘liq holda o‘rganildi. Institutsional-pedagogik omillar esa ta’lim mazmuni, o‘qitish metodlari, baholash tizimi va maktabdagi psixologik-pedagogik sharoitlar asosida tahlil qilindi.

O‘quv motivatsiyasini baholashga doir nazariy tahlilda uning uchta muhim jihatiga e’tibor qaratildi: motivning mazmuni, ya’ni bolaning nima sababdan o‘qishi; motivning manbai, ya’ni bilimga qiziqish, ijtimoiy e’tirof yoki tashqi talablarning ustuvorligi; motivning barqarorligi, ya’ni qiyinchilik va muvaffaqiyatsizliklarga qaramasdan o‘quv faoliyatini davom ettirishga tayyorligi. Ushbu jihatlarni o‘zaro bog‘liq holda o‘rganish motivatsiyaning shakllanish mexanizmlarini kengroq tushunish imkonini berdi.

Tadqiqot doirasida empirik tajriba, so‘rovnoma yoki statistik tahlil o‘tkazilmadi. Shu bois maqolada keltirilgan xulosalar mavjud ilmiy adabiyotlarni qiyosiy o‘rganish va nazariy umumlashtirish natijalariga asoslanadi.

NATIJALAR

O‘tkazilgan nazariy tahlil natijasida kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda motivatsiya shakllanishi bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan individual, oilaviy, ijtimoiy va pedagogik omillar ta’sirida yuzaga kelishi aniqlandi. Ushbu jarayonda bolaning o‘qishga bo‘lgan munosabati nafaqat uning shaxsiy qiziqishi, balki atrofidagi insonlarning munosabati, oilada shakllangan qadriyatlar va maktabdagi ta’limiy muhit bilan ham belgilanadi.

O‘quv motivatsiyasining muhim tarkibiy qismlaridan biri bolaning o‘z imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchidir. A. Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasiga muvofiq, o‘quvchi muayyan topshiriqni bajara olishiga ishonsa, uni bajarishga faolroq kirishadi, qiyinchiliklar yuzaga kelganda esa faoliyatni davom ettirishga intiladi [1]. Shu sababli kichik maktab yoshidagi bolalarga topshiriqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirib berish, mustaqil fikrlashga imkon yaratish va erishilgan natijalarni e’tirof etish muhim pedagogik shartlardan hisoblanadi.

O‘zini o‘zi belgilash nazariyasi asosida olib borilgan tahlil avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik ehtiyojlarining o‘quv motivatsiyasidagi ahamiyatini ko‘rsatdi. Bola o‘z fikrini bildirish, topshiriqni bajarishda muayyan tanlov qilish va o‘z mehnati natijasini ko‘rish imkoniga ega bo‘lsa, o‘quv faoliyatiga nisbatan ijobiy munosabati mustahkamlanadi. Shu bilan birga, o‘qituvchi va ota-onaning qo‘llab-quvvatlashi bolaning o‘zini jamoaning muhim a’zosi sifatida his qilishiga yordam beradi [3, 6].

Etnopsixologik omillar tahlili oilaviy tarbiya an’analari, milliy qadriyatlar va madaniy tajribaning o‘quv faoliyatiga beriladigan ma’noni shakllantirishdagi o‘rnini ochib berdi. Xususan, mehnatsevarlik, bilimga hurmat, mas’uliyat, kattalarga ehtirom va o‘zaro yordam kabi qadriyatlar ta’lim jarayonida to‘g‘ri talqin etilganda bolaning o‘qishga bo‘lgan intilishini qo‘llab-quvvatlashi mumkin. Masalan, mehnatsevarlikni muntazam mashq qilish, qiyinchiliklardan cho‘chimaslik va natijaga erishish uchun izchil harakat qilish bilan bog‘lash o‘quvchida qat’iyatni rivojlantiradi. Biroq ushbu qadriyatlar faqat yuqori baho olish yoki boshqalardan ustun bo‘lish talabi bilan cheklansa, tashqi motivlarning ustuvorligi kuchayishi mumkin.

Oilaviy muhitning motivatsiyaga ta’siri ota-onaning ta’limga munosabati, bolaning savollariga javob berishi, uy vazifalarini bajarish jarayonidagi yordami va muvaffaqiyatsizlikka munosabati orqali namoyon bo‘ladi. Ota-onaning faqat bahoga e’tibor qaratishi o‘quvchining diqqatini bilim olish jarayonidan natijani namoyish etishga yo‘naltirishi mumkin. Aksincha, bolaning sa’y-harakatini qadrlash, mustaqil fikrlashiga imkon berish va xatolarini birgalikda tahlil qilish uning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini mustahkamlaydi.

Ijtimoiy-psixologik omillar orasida o‘qituvchi va o‘quvchi munosabatlari alohida ahamiyat kasb etadi. O‘qituvchining samimiy munosabati, tushunarli ko‘rsatmalari, individual yondashuvi va rag‘batlantiruvchi fikr-mulohazalari bolaning ta’lim jarayonidagi faolligini oshiradi. Ayniqsa, xatoni jazolash vositasi sifatida emas, balki o‘rganish jarayonining tabiiy qismi sifatida qabul qilish o‘quvchilarda mustaqil fikrlash va savol berish faolligini rivojlantiradi.

Tengdoshlar bilan hamkorlik ham o‘quv motivatsiyasining shakllanishida muhim omil hisoblanadi. Juftlikda ishlash, kichik guruhlarda topshiriqlar bajarish, o‘zaro tushuntirish va birgalikda muammolarni hal qilish bolalarda ijtimoiy aloqadorlik hissini kuchaytiradi. Bunday faoliyat o‘quvchilarning nafaqat bilimlarini, balki muloqot, hamkorlik va o‘zaro mas’uliyat ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Biroq guruhli ishda har bir o‘quvchining ishtiroki ta’minlanishi, vazifalar aniq taqsimlanishi lozim.

Nazariy tahlil natijasida o‘quv motivatsiyasini shakllantirishda quyidagi pedagogik shartlarning ahamiyati asoslandi: ta’lim mazmunini bolaning kundalik hayoti va madaniy tajribasi bilan bog‘lash; topshiriqlarni yosh va individual xususiyatlarga moslashtirish; mustaqil tanlov va fikr bildirish imkoniyatini yaratish; ijobiy psixologik muhitni ta’minlash; ota-onalar bilan muntazam hamkorlikni yo‘lga qo‘yish; o‘quvchilarning sa’y-harakatlarini mazmunli rag‘batlantirish.

Shunday qilib, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda o‘quv motivatsiyasini shakllantirish alohida bir omilning ta’siri bilan emas, balki oilaviy tarbiya, madaniy qadriyatlar, o‘qituvchi munosabati, tengdoshlar bilan hamkorlik va bolaning individual psixologik xususiyatlari uyg‘unligi orqali amalga oshadi.

MUHOKAMA

Olingan nazariy natijalar o‘quv motivatsiyasini shakllantirishga bir tomonlama yondashish yetarli emasligini ko‘rsatadi. Uni faqat bolaning qiziqishi, qobiliyati yoki baho olishga intilishi bilan izohlash motivatsion jarayonning ijtimoiy va madaniy asoslarini e’tibordan chetda qoldiradi. Aslida, kichik maktab yoshidagi o‘quvchining ta’limga munosabati oilada shakllangan dastlabki tajriba, maktabdagi munosabatlar va uning o‘z imkoniyatlariga bergan bahosi bilan uzviy bog‘liq.

A. Banduraning nazariyasida ta’kidlangan o‘z-o‘ziga samaradorlik hissi o‘quv motivatsiyasining barqarorligini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega. Bola o‘z kuchiga ishonganida qiyin topshiriqlarni bajarishga intiladi, muvaffaqiyatsizlikni esa faoliyatdan voz kechish uchun sabab emas, balki tajriba orttirish imkoniyati sifatida qabul qilishi mumkin [1]. Shu jihatdan o‘qituvchi tomonidan beriladigan fikr-mulohaza bolaning shaxsiy xususiyatlarini baholashga emas, balki bajarilgan ishning natijasi va uni yaxshilash yo‘llariga qaratilishi lozim.

Deci va Ryan tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlar ham ta’lim jarayonida bolaning mustaqilligi va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanishiga alohida e’tibor qaratish zarurligini ko‘rsatadi [3, 6]. O‘quvchiga topshiriqni bajarishning muqobil usullarini tanlash, o‘z fikrini bildirish va erishgan natijasini baholash imkonini berish uning o‘quv faoliyatiga ongli munosabatini shakllantiradi. Bunda tashqi rag‘batlantirishni butunlay inkor etish talab qilinmaydi. Muhimi, rag‘bat bolaning mustaqil faoliyatini cheklamasligi, balki uning o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini qo‘llab-quvvatlashi kerak.

Etnopsixologik omillarni hisobga olishda milliy qadriyatlarni ta’lim mazmuniga mazmunli tarzda singdirish muhimdir. Bunda milliy an’analarni faqat bayramlar, urf-odatlar yoki ramziy materiallar orqali namoyish etish bilan cheklanmaslik lozim. Masalan, xalq og‘zaki ijodi namunalaridan foydalanish, mahalliy kasb-hunarlar bilan bog‘liq topshiriqlarni tashkil etish, oilaviy va jamoaviy hayotga oid masalalarni o‘quv jarayoniga kiritish bilimlarning amaliy ahamiyatini ochib berishi mumkin. Bunday yondashuv o‘quv materialini bolaning kundalik tajribasi bilan bog‘lab, uning mazmunini yaxshiroq anglashiga yordam beradi.

Shu bilan birga, madaniy qadriyatlarni talqin qilishda stereotiplardan qochish zarur. Bir xil milliy yoki hududiy muhitda tarbiyalangan bolalarning ham oilaviy tajribasi, qiziqishlari va muloqot uslublari bir-biridan farq qilishi mumkin. Shu sababli o‘qituvchi har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olishi, uning oilaviy va madaniy tajribasiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi lozim. Madaniy jihatdan sezgir ta’lim barcha o‘quvchilarga teng imkoniyat yaratish, ularning tajribasini qadrlash va o‘zaro hurmat muhitini shakllantirishni nazarda tutadi.

Oila va maktab hamkorligi o‘quv motivatsiyasini mustahkamlashning muhim shartlaridan biridir. Ota-onalarning farzand ta’limiga qiziqishi, uning mustaqil ishlashiga imkon berishi va o‘qituvchi bilan hamkorlik qilishi bolaning o‘quv faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Biroq oilaviy hamkorlikni faqat ota-onaning

farzandini nazorat qilishi bilan cheklash to‘g‘ri emas. Aksincha, ota-onalar bolada bilim olishga qiziqish uyg‘otish, kundalik hayotdagi bilimlardan foydalanish va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga e’tibor qaratishlari lozim.

Sinfdagi psixologik xavfsizlik va tengdoshlar bilan ijobiy munosabatlar ham motivatsiyaning barqarorligiga xizmat qiladi. Agar o‘quvchi xato qilishdan, savol berishdan yoki o‘z fikrini bildirishdan qo‘rqmasa, u ta’lim jarayonida faolroq ishtirok etadi. Shu sababli o‘qituvchi sinfda o‘zaro hurmat, hamkorlik va yordam muhitini shakllantirishi zarur. Guruhli topshiriqlarni tashkil etishda har bir bolaning imkoniyatlarini hisobga olish, faol o‘quvchilar bilan bir qatorda tortinchoq bolalarning ham ishtirokini ta’minlash muhimdir.

Tahlil natijalari motivatsiyaning pasayishini har doim ham bolaning o‘qishga qiziqmasligi bilan izohlash mumkin emasligini ko‘rsatadi. Bunday holat topshiriqning murakkabligi, o‘ziga ishonchsizlik, oilaviy muammolar, sinfdagi nizolar, ta’lim tilini yetarlicha bilmaslik yoki o‘quv materialining bola tajribasidan uzoqligi bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shu sababli pedagogik faoliyatda motivatsiyani oshirishdan oldin uning pasayishiga sabab bo‘layotgan omillarni aniqlash maqsadga muvofiq.

Mazkur maqolaning nazariy-amaliy ahamiyati o‘quv motivatsiyasini individual psixologik xususiyatlar bilan bir qatorda etnopsixologik va ijtimoiy-psixologik sharoitlar bilan bog‘liq holda tahlil qilishida namoyon bo‘ladi. Biroq tadqiqot nazariy manbalar tahliliga asoslanganligi sababli aniqlangan bog‘liqliklar empirik natijalar sifatida talqin qilinmasligi kerak. Kelgusida turli hududlardagi boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, ularning ota-onalari va pedagoglari ishtirokida tadqiqotlar o‘tkazish, motivatsion xususiyatlarni qiyosiy o‘rganish hamda taklif etilgan yondashuvlarning samaradorligini amaliyotda tekshirish zarur.

XULOSA

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda o‘quv motivatsiyasining shakllanishi murakkab va ko‘p omilli psixologik jarayon bo‘lib, unda bolaning individual xususiyatlari, oilaviy tarbiya, milliy qadriyatlar, maktab muhiti va ijtimoiy munosabatlar o‘zaro ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli o‘quv motivatsiyasini faqat baho olishga intilish yoki bilimga bo‘lgan shaxsiy qiziqish bilan izohlash yetarli emas.

Nazariy tahlil natijalari oilaviy-etnomadaniy omillar bolaning bilim olishga bo‘lgan munosabati va ta’lim faoliyatiga beradigan ma’nosini shakllantirishda muhim o‘rin tutishini ko‘rsatdi. Mehnatsevarlik, bilimga hurmat, mas’uliyat va o‘zaro yordam kabi qadriyatlar ta’lim jarayonida to‘g‘ri talqin etilganda o‘quv motivatsiyasini rivojlantirish uchun muhim tarbiyaviy resursga aylanishi mumkin. Bunda madaniy xususiyatlarni qat’iy stereotiplar asosida emas, balki har bir bolaning individual oilaviy va ijtimoiy tajribasini hisobga olgan holda baholash lozim.

Ijtimoiy-psixologik omillar orasida o‘qituvchining qo‘llab-quvvatlovchi munosabati, sinfdagi psixologik xavfsizlik, tengdoshlar bilan hamkorlik va ota-onalarning ta’lim jarayonidagi ishtiroki alohida ahamiyatga ega. O‘quvchining o‘z imkoniyatlariga ishonishi, savol berishdan qo‘rqmasligi, mustaqil fikrlashi va xatolarini o‘rganish imkoniyati sifatida qabul qilishi motivatsiyaning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

O‘quv motivatsiyasini shakllantirishda ta’lim mazmunini hayotiy misollar bilan boyitish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o‘quv jarayoniga mazmunli singdirish, individual yondashuvni ta’minlash, o‘quvchilarni o‘zaro hamkorlikka jalb etish hamda oila va maktab o‘rtasidagi aloqalarni mustahkamlash maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda barqaror o‘quv motivatsiyasini shakllantirish uchun bola, oila, maktab va ijtimoiy-madaniy muhit o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni ta’minlash zarur. Bunday yondashuv o‘quvchining nafaqat bilim olishga bo‘lgan qiziqishini, balki mustaqilligi, o‘ziga ishonchi, ijtimoiy faolligi va shaxsiy rivojlanishini ham qo‘llab-quvvatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bandura A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1986.

2. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.

3. Deci E.L., Ryan R.M. The “What” and “Why” of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior // Psychological Inquiry. – 2000. – Vol. 11, No. 4. – P. 227–268. DOI: 10.1207/S15327965PLI1104_01.

4. Denisenkova N.S. Exploring First Graders’ Learning Motivation in Different Educational Environments // Psychological Science and Education. – 2020. – Vol. 25, No. 1. – P. 5–15. DOI: 10.17759/pse.2020250101.

5. Hickey D.T. Engaged Participation versus Marginal Nonparticipation: A Stridently Sociocultural Approach to Achievement Motivation // The Elementary School Journal. – 2003. – Vol. 103, No. 4. DOI: 10.1086/499733.

6. Ryan R.M., Deci E.L. Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions // Contemporary Educational Psychology. – 2000. – Vol. 25, No. 1. – P. 54–67. DOI: 10.1006/ceps.1999.1020.

7. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.